

A BALKÁN ÖSSZEFOGÁS GONDOLATÁNAK TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSE A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN*

A magyar nyelvben a Balkán fogalma a 19. századtól kezdődően egyebek mellett a széttagotság szinonimája is lett. A nemzetállamok kialakulásával, és az egyes területeknek az Oszmán Birodalomból történő fokozatos, majd „tömeges”, előbb csak *de facto* később *de jure* kiszakadásával a félsziget az apró államok otthona lett, ami újdonság volt, hiszen Európát ekkoriban a birodalmak jellemezték.

Az Oszmán Birodalom testéről leváló nemzetállamok maguk is tisztában voltak gyengeségükkel és a méretükből adódó veszélyekkel. Részben ezért, részben pedig, hogy ezt kiküszöböljék, és területileg megnövekedjenek, amin elsősorban a Porta hatalma alá tartozó területek megszerzését kell érteni, illetve, hogy a fennhatóságuk körén kívül élő nemzetrészeket egyesítsék, koronként eltérő intenzitással törekedtek bizonyos szintű összefogásra. Az összefogás éle az első világháborúig jószerivel kizárólag a Török Birodalom ellen irányult, ám a háborút követően a képlet bonyolultabbá vált. Tanulmányomban ezeknek a balkáni nemzetek összefogását célzó törekvéseknek a történeti fejlődését szeretném vázolni, elsődlegesen szerb, illetve jugoszláv aspektusból.

A Balkán föderációs törekvések fejlődése alapvetően négy szakaszra osztható, bár lehet, hogy helyesebb a balkáni nemzetek közötti összefogás gondolatáról beszélni. Az első periódus az 1860-as évek, a második a 19. és a 20. század fordulója a harmadik az 1930-as évek, végül a negyedik szakaszban, a második világháború alatt, előbb nagyhatalmi (angol és vele szemben szovjet) ösztönzésű próbálkozásról, majd azt követően saját, balkáni kezdeményezésről (Tito nagyra törő tervei) beszélhetünk.

Az első periódus kezdete a 19. század elejére esik, csúcspontja pedig az Európában zajló nagy átalakulások ideje, az 1860-as évek, amikor az olasz és a német egység kialakulásának oldalvívén a balkáni népek különböző képviselői a „Balkán a balkáni nemzeteké” elvet magukévá téve, balkáni összefogást igyekeztek létrehozni. Ennek ugyan Szerbia oldaláról voltak kézzelfogható eredményei, (például az 1866-ban, Montenegróval, 1867-ben Görögországgal, 1868-ban Romániával kötött szövetségi szerződések), de ezek összességükben nem léptek túl az Oszmán Birodalommal szembeni védelmi-támadó szerződés keretein. Az egyetlen, ami ezen túlmutathatott, az az 1867-ben a bolgár felszabadító bizottsággal kötendő egyezmény volt, amely a szerb-bolgár délszláv császárság megalapítását célozta.¹

* A tanulmányhoz felhasznált brit levéltári források felkutatását a MÖB Magyar Állami Eötvös Ösztöndíja tette lehetővé, a délszláv dokumentumokét pedig az OTKA F62052 számú projektje segítette.

1 Ezt az egyezményt végül nem írták alá, mert míg az a szerb kormányra nézve kötelező erővel bírt volna, addig a bolgár félre nem feltétlenül bírt volna kényszerítő erővel, miután a bizottság nem volt a bolgár nemzet legitim képviselői szerve.

Nem véletlen, hogy a sok aláírt szerződés közül éppen ez volt a leginkább távolba mutató. Szerbia mindig is a bolgárokkal való összefogást tartotta a legfontosabbnak és elsőként megvalósítandónak, amelyre alapozva határozott és aktív nemzetépítő/felszabadító politikát folytathat. Már Ilja Garašanin is kitüntető figyelmet szentelt 1844-es tervezetében (Načertanije) Bulgáriának. A bolgárokat az Oszmán Birodalmon belüli szlávság legnépesebb ágának tekintette, akikkel éppen a szlávság rokoni kötelékéből fakadóan a legkönnyebben lehet szövetségre lépni. A szerb belügyminiszter a bolgárok barátságát már csak azért is fontosnak tartotta, hogy Szerbia nagyobb súllyal léphessen fel Oroszországgal szemben, amelynek segítségével Garašanin csak akkor reménykedett, ha Szentpétervár Szerbiát legalább megközelítőleg egyenrangú félnek ismeri el.² Ettől az elvtől, nevezetesen, hogy először Bulgáriával kell összefognia, adott esetben csak vele, Belgrád a későbbiekben is csak a legritkább esetben tért el.

Az optimista nemzeti politikával átítatott évtized végére azonban, a nemzetközi körülmények megváltozásával és a balkáni szövetség létrehozására irányuló szerb politika két legtekintélyesebb személyiségének, Garašaninnak és Mihály fejedelemnek a távozásával a politikai életből, hirtelen vége szakadt ezeknek a törekvéseknek.³

*

Már a második periódushoz sorolhatjuk a századforduló bátortalan szerb, montenegrói és bolgár próbálkozásait. Ezek ugyan továbbra is elsősorban a Porta elleni összefogást célozták (Szerbia részéről ez a Monarchia-barát külpolitikai alternatívája is volt), de már magukban rejtették a kirekesztés elemeit is. Görögország ugyanis 1897-ben a krétai felkelés eredményeként háborúba keveredett Törökországgal, és tartani lehetett attól, hogy a háborút követően Athén a bolgárokat és a szerbeket is rendkívüli mértékben érdeklő makedóniai területekből is szerezhet. Ez arra készítette Szófiát, hogy megkeresse Belgrádot, azzal a javaslattal, hogy egyeztessék a makedón, és egyáltalán az európai Törökországgal kapcsolatos politikájukat. 1897. március elején aláírták az erre vonatkozó egyezményt, amely egyúttal kiindulási pontként is kellett, hogy szolgáljon. Ehhez szinte egész külpolitikájukat igazítaniuk kellett, ami újabb egyezmények megkötését von(hat)ta volna maga után.⁴ A kapcsolatok további elmélyítésére azonban még sokáig, 1904-ig kellett várni. Ebben az évben két titkos egyezmény megkötésére is sor került. A politikai jellegű, 1904. április 20-i szerződésben a két fél vállalta, hogy megsegítik egymást, ha egy

2 Szajcsán Éva: „Načertanije” (A szerb nemzeti és külpolitika titkos dokumentuma, 1844). Documenta Historica 46. Szeged, 2000, 19.

3 A későbbi évtizedekben, főleg a kilencvenes években a szerb politikai gondolkodás kárhóztatta emiatt a szerb külpolitikai vezetést. A századforduló egyik legkiemelkedőbb szerb politikusa, Stojan Novaković egyenesen úgy vélte, hogy a szerb politikusok átengedték a balkáni szlávok vezetését a bolgároknak.

4 Ezt célozta Szerbiának az a törekvése, hogy az egyezménybe bevonják Montenegrót is, akivel neki egyébként volt egy együttműködési megállapodása 1896-ból. A szerződést ld.: *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996*. Knj. I. priredio Momir Stojković, Službeni list SRJ, Beograd, 1996. 216-219.

nagyhatalom jelenne meg a félszigeten és megszállná, vagy elcsatolná annak egy részét.⁵ A másik, gazdasági jellegű egyezmény egy későbbi vámuniót feltételezett Bulgária és Szerbia között, és egyik kiváló oka lett a Monarchia és Szerbia között 1906-ban kirobbant vámháborúnak.⁶ A század elején Szerbia igyekezett javítani a másik független szerb állam, Montenegróhoz fűződő viszonyán is. Egy 1904 februárjában összeállított tervezet ismételten előirányozta Belgrád és Podgorica együttműködését a szerb érdekek védelmére, és kölcsönös segítségnyújtást helyezett kilátásba bármilyen irányból jövő támadás esetére.⁷

Ezeket a próbálkozásokat alapvetően helyi, saját kezdeményezéseknek lehet tekinteni, amelyek nem bírták a nagyhatalmak támogatását, hiszen alapvetően az Oszmán Birodalom területi épsége ellen, azaz a status quo megváltoztatására irányultak, ami akkor egyik nagyhatalom bevallott céljai között sem szerepelt (ami persze nem jelentette azt, hogy egyik-másik nagyhatalom olykor nem bátorította ilyen irányú törekvéseit). Ezen a viszonylag tiszta helyzeten változtatott Bosznia és Hercegovina osztrák-magyar annexiója 1908-ban. Ezután gyökeres változás következett be a balkáni államok összefogásának nagyhatalmi megítélésében. Egy elsőrendű nagyhatalom, Oroszország, és egy regionális hatalom, Olaszország is a balkáni nemzetek összefogása mögé állt (bár még mindig nem nyíltan, de annál határozottabban).⁸ A megváltozott álláspont háttérében az annexiók miatt megromlott orosz–osztrák-magyar kapcsolatok álltak. Szentpétervár a balkáni nemzetek összefogásával a Monarchia további balkáni térnyerése elé akart akadályt állítani. Olaszország pedig, részben a líbiai háború miatt, részben, mert Oroszországhoz hasonlóan a Monarchia balkáni térnyerése megakadályozásának eszközét is látta benne, szintén örült a kezdeményezésnek. 1912 őszére kiteljesedett a Balkán-szövetség, amelynek célja a félszigetnek Konstantinápoly fennhatósága alóli felszabadítása és a felszabadult területeknek államaikhoz csatolása volt.⁹

5 A megállapodás katonai egyezmény megkötését is előirányozta, és elindította azt a folyamatot, amely végül az 1912. márciusi szerb-bolgár barátsági, majd a nem sokkal később, májusban kötött szerb-bolgár katonai egyezményhez, vagyis lényegében véve a Balkán-szövetség létrehozásához vezetett. Balkanski ugovorni odnosi. I. 244.

6 A két ország közötti közeledésről, annak gazdasági aspektusairól Momčilo Ninčić, a húszas években Jugoszlávia külügyminisztere, 1904-ben írt tanulmányában azt fejtette, hogy a két állam közötti vámunióknak a gazdasági hatásokon túlmenően politikai eredményei is vannak. Ennek köszönhetően a Bulgáriával létrejövő vámunió olyan eredményekkel kecsegtet, mint a német államok között létrejött Zollverein. Szorosabbra fűzné kapcsolataikat, egyúttal kiszélesedne a piac, megélnék az ipari államok érdeklődése irányukban, és teljesülne Szerbia régi vágya: kijárat, még ha közvetett is, a tengerre. Konklúziójában már ekkor előrevetítette azt a követendő politikát, amit a vámháború alatt igyekezett követni (bár akkor ezt kényszerből tette): lazítani az északi irányú gazdasági kapcsolatokat (a Monarchia), míg Bulgária felé éppen ellenkező előjellel tevékenykedni.

Obren Blagojević: *Ekonomska misao u Srbiji do drugog svetskog rata*. Beograd, 1980, 482.

7 Balkanski ugovorni odnosi. I. 244.

8 Oroszország magatartásáról ld. részletesen: Bebesi György: *Oroszország a pánszlávizmus és a Balkán a 19. sz. utolsó harmadában*. In: *A Balkán és a Keleti Kérdés a nagyhatalmi politikában*. Hungarovox, Bp. 2005. 89-95. szerk. Bodnár Erzsébet.

9 Március 13-án Szerbia és Bulgária kötött barátsági és szövetségi szerződést, ezt követte májusban egy katonai konvenció közöttük, majd Görögország kötött Bulgáriával védelmi szövetséget 1912. május 29-én, október 6-án Szerbia Crna Gorával írt alá egy katonai és egy politikai egyezményt,.

A harmadik periódus az első világháború utáni teljesen új nemzetközi helyzet kialakulásának fejlődésének volt az eredménye, amelynek kiteljesedése az 1930-as évekre tehető. Míg az előző szakaszokban az egyes balkáni államok fő politikai törekvése a status quo megbontása volt, addig az 1930-as években éppen fordítva történt. Szinte kivétel nélkül valamennyi állam politikája a fennálló helyzet megőrzését célozta. Ebben természetesen szerepet játszott az a tény, hogy Bulgária kivételével valamennyi balkáni állam, kisebb vagy nagyobb mértékben a nyertesek közé sorolhatta magát.

A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság létrejöttével, és a békekonferencián megvont határaitól, amelyek nagymértékben kielégítették nemzetiségi igényeit, a szerb politikában korábban meghatározó etnopolitikai törekvések veszítettek fontosságukból a jugoszláv külpolitika irányvonalának és viszonylatainak meghatározásakor. Mindez nagymértékben megkönnyítette, megkönnyíthette volna az ország kapcsolatainak rendezését szomszédaival. A nemzeti, etnopolitikai tényezők háttérbe szorulásával szinte egyidejűleg azonban előtérbe kerültek a geopolitikai tényezők. A külpolitikai nehézségek egyik, ha nem a legfőbb okaként azt a körülményt szokták első helyre tenni, hogy Jugoszlávia, akár csak a térség többi állama, nem tartozott kizárólag egyik vagy másik földrajzi egységhez.¹⁰ Miután területének jelentős részei a közép-európai térség peremterületeihez sorolhatók, Jugoszláviát nem lehetett kizárólag balkáni államnak tekinteni. Kiterjedt tengerpartja révén a mediterrán államok közé is besorolható volt. Az egyes területek pedig érthetően a földrajzi egységek központjai felé gravitáltak,¹¹ nagymértékben befolyásolva ezáltal az állam külpolitikáját. A Pannon-medencéhez tartozó részei Közép-Európa, a tenger mellék Olaszország és Albánia, míg a balkáni részek a Balkán felé vonzódtak (és vonzódnak mindmáig). Ez az ország elhelyezkedéséből fakadó külpolitikai „szétforgácsoltság” mindvégig érzékelhető, jól kitapintható volt a szerb irányítású jugoszláv külpolitikában a két világháború között, de még a második világegyezés alatt is.

Az első világháborút követő, bizonyos fokig természetesnek vehető elzárkózás politikájával egyidejűleg a belgrádi külpolitika irányítói körében ismét felszínre került a balkáni együttműködés gondolata is, szándéka szerint természetesen jugoszláv/szerb dominanciával. Ennek az elgondolásnak volt prominens képviselője Živojin Balugdžić, a későbbi berlini jugoszláv követ, aki a Belgrádban kiadott kulturális és társadalmi folyóirat, a Srpski književni glasnik hasábjain tette közé elképzelését. Balugdžić szükségesnek ítélte a balkáni egység létrehozását Belgrád központtal (fontos azonban hangsúlyozni, hogy nem balkáni föderációban gondolkodott, mert annak sem történelmi, sem pszichológiai előfeltételeit nem látta adottnak). Ami a diplomatát erre a gondolatra vezette, az a kisantant az északi irányú súlyponteltolódása volt, és (megítélése szerint) a kisantantból

¹⁰ Aleksandar Donković: *Naša orijentacija u Srednjoj Evropi*. Nova Evropa. Knjiga XXIII/5, 1931. 5. sz. 331–334.

¹¹ Uo.

kialakulófélben lévő Prága központú „alszervezet” kialakulása.¹² Miután a szervezetet Balugdžić szerint Beneš egyre inkább a csehszlovák közép-európai érdekek szolgálatára rendezte be, amelynek a magyar revíziótól való védelem csak egyik szegmense volt, a kisantant mind inkább veszített közvetlen jelentőségéből Európa déli szegletében. A Dél így – állapította meg – valamirevaló szervezet nélkül marad, és könnyen prédájává eshet bármilyen kívülről jelentkező hatalmi törekvésnek.¹³

Ez volt az a pont, ahol Balugdžić megítélése szerint, Belgrádnak lépnie kellett volna, hogy az „ürt” betöltse, és az ő vezetésével, az ő érdekeit szolgálva jöjjön létre a balkáni blokk, ne pedig nélküle vagy éppen ellenében. Elképzelése szerint az újonnan kialakítandó szervezet a kisantatra támaszkodna ugyan, de érdekei és a veszélyek is, amelyekkel szemben védelmet nyújtana, kizárólag balkániaiak lennének. A lényegében a kisantant déli szárnyaként funkcionáló, széleskörű gazdasági koncessziókon alapuló Balkán Blokk egyetlen gazdasági egységbe fogta volna össze az égei-tengeri kikötőket és a teljes vasúti hálózatot. A széles gazdasági összefogásra épülő Balkán Blokk egyúttal erős egységként jelent volna meg a nem balkáni erőkkel szemben. Az elképzelés szerint a szerveződésnek az ekkoriban Európa-szerte jelentkező kétoldalú nemzetközi szerződéseken kellett volna alapulnia, csak gazdasági és közlekedési vonatkozásait tartotta szükségesnek hangsúlyozottabbá tenni. Balugdžić előrelátta, hogy az érdekelt nagyhatalmak a kisantant szervezeténél jobban elleneznék a balkáni blokk megalakulását. Ám biztosra vette, hogy miután a hatalmak egymással szemben is bizalmatlanok, még jól is jöhetne nekik egy ilyen képződmény, amely megakadályozná, hogy bármelyikük is megvesse lábát a Balkánon.¹⁴ Aligha meglepő, hogy Balugdžić elképzeléséből alig pár évvel a háború után nem lett semmi. Bő egy évtizednek kellett eltelnie, hogy a Balkán-antant formájában megvalósuljon valami ehhez hasonló formáció.

A balkáni nemzetek függetlenedésének, emancipációjának és egymáshoz való közeledésének gondolata az 1920-as évek legvégén éledt újjá. Ebben nem kis szerepet játszott Aristid Briand páneurópai unióról szóló javaslata, amit Belgrádban a kis balkáni nemzetek érdekeivel ellentétesnek ítélték meg, és amely így az önálló balkáni föderáció, a balkáni összefogás gondolatát erősítette. E gondolat témyeréséhez azonban a gazdasági válság elmélyülése adta a fő impulzust, amelynek a fokozódása egyenes arányban állt a közép-európai piacoktól függő balkáni nemzetek közötti összefogás gondolatának erősödésével.¹⁵ Különösen csábító volt az a lehetőség, hogy a balkáni piacokon helyezték el mezőgazdasági termékeiket, amit a Balkánon kívüli konkurencia (Kanada, a Szovjetunió és az Egyesült Államok) kiiktatásával teljes egészében megoldhatónak vélték.¹⁶

12 Benešnek 1921 decemberében sikerült megkötöni Ausztriával az úgynevezett Lany-i szerződést, amellyel az Osztrák Köztársaság lényegében elfogadta Prága dominanciáját a térségben. Lásd Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918-1945*. Budapest, 1966. 178–180.

13 Živojin Balugdžić: *Balkanski savez u Maloj antanti*. In: Srpski književni glasnik 1922. NS. Knjiga VI/5. 369-375.

14 Uo.

15 Živko Avramovski: *Balkanska Antanta*. Beograd, 1986. 35.

16 Uo. Mindenekelőtt Görögországra és Törökországra gondoltak. Görögország 1930-ban 575.000 tonna gabonát importált, amelyből a balkáni államok mindössze 42.000-rel részesedtek.

Nyilvánvaló volt tehát az együttműködés szükségessége valamilyen formában, ezt azonban nem mindenki vezette le a gazdasági kényszerből. A Zágrábban megjelenő Nova Evropa hasábjain publikáló Aleksandar Donković például geopolitikai okokra hivatkozva szorgalmazta a térség államainak együttműködését.¹⁷ Az Alpoktól és a Kárpátoktól délre eső területet, amely magában foglalja Csehországot, Magyarországot, Romániát, Jugoszláviát, Bulgáriát, Albániát és Görögországot, Donković olyan földrajzi egységnek tekintette, amelyben a legjobban kiegészül az öt alkotó államok földrajzi egysége, és amelybe, mint földrajzi alegységek tagolódhatnak be. Ez a terület, természetes határait és közlekedési hálózatát tekintve is egységet képez, amelynek természetes központja Belgrád. A térség közlekedési szempontból a lehető legjobb feltételekkel rendelkezik, miután a legrövidebb útvonalon helyezkedik el Európa és Ázsia között. Abból kiindulva, hogy ezeknek az államoknak a határai többé-kevésbé kielégítik etnopolitikai igényeiket, a geopolitikai kérdések megoldása kizárólag a közöttük kötetlen gazdasági és politikai egyezményeken múlik. Gazdasági téren ez az egyezmény egy vámügyi és közlekedési egységbe tömörítene őket, politikai téren pedig koordinálná az államok diplomáciai fáradozásait. Kiiktatná az egymás közötti konfliktusokat, garanciákat nyújtana nekik a bármelyiküket kívülről érő támadás esetére. Vagyis a cél, amit Donković megfogalmazott: a térség egyetlen piaccá alakítása, amelynek tagjai között garanciavállalásokkal alátámasztott barátság uralkodik.¹⁸ Az egyezmény formájának, hogy például milyen hatóköre lesz ennek az egyezménynek, és egyáltalán, milyen alakot ölt majd, Donković nem tulajdonított különösebb fontosságot - feltéve, hogy eleget tesz a fentebbi elvárásoknak. Tisztában lévén azzal, hogy minden egyezmény áldozattal jár, Donković bármilyen egyezményt elfogadhatónak tartott, amelynek során az áldozat mértékét meghaladja az általa elérhető nyereség, bár elismerte, hogy a felvázolt egyezmény nem járna mindegyik állam számára egyforma mértékű gazdasági, közlekedési és kulturális előnyökkel.

Az együttműködés várható előnyei közé sorolta azt is, hogy ezek az államocskák, amelyek önálló történelmi létére nem látott biztosítékot, így mind saját érdekeik, mind pedig az általános béke biztosítása tekintetében a korábbinál sokkal nagyobb szerephez jutnának.¹⁹ Olyan szintű állami függetlenségre tennének szert, amely lehetővé tenné számukra az önálló nemzetközi politika folytatását. Ennek köszönhetően a Balkán és Közép-Európa megszűnne a nagyhatalmak manőverezési területe lenni, egyben csökkenne a nemzetközi konfliktusok lehetősége is. Azonban mindegyik állam saját geopolitikai gyengeségeinek áldozata. Míg néhányan közvetlenül érzékelik ezt, addig

17 A kedvezőtlen geopolitikai határokért a párizsi békekonferenciát hibáztatta, amely elsősorban a nemzeti elvet helyezte előtérbe döntései meghozatalánál (erről egy magyar, bolgár, török vagy albán, de említhetnénk az ukrán vagy, ha jobban tetszik orosz politikus, értelmiségi nyilvánvalóan homlokegyenest mást gondolt). Miután az újonnan létrejövő államok az alapvető geopolitikai kritériumoknak nagyon kevésbé felelnek meg, jövőjük és fennmaradásuk a véletlenre és saját belátásukra van bízva. A kedvezőtlen geopolitikai feltételek káros hatásait az érintett államok csak megfelelő egyezményekkel, szövetségek kötésével és más politikai eszközök foganatosításával tudják biztosítani. Más szóval, a Duna-medence és a Balkán-félsziget államai geopolitikai problémáik megoldására és saját biztonságuk érdekében szoros együttműködésre vannak ítélve. Naša orijentacija u Srednjoj Evropi. 336.

18 Uo.

19 Uo. 338.

mások számára nem ennyire egyértelmű, az együttműködés szükségessége. „Mindaddig, amíg nem látják be, hogy mindegyik állam tarsolyába több kerülne, mint amennyit fel kell áldoznia, nem jöhet létre ilyen egyezmény az érintett államok között.”²⁰

Márpedig az államok nehezen látták ezt be. A balkáni államok között számos rendezetlen politikai kérdés feszült, amelyek lehetetlenné tették, vagy legalábbis nagyon megnehezítették a gazdasági, kulturális és egyéb közeledést, a kezdeményezést a „civil szféra” ragadta magához. 1930-tól rendezték meg évente a Balkán-konferenciákat, amelyeken az egyes államokat üzletemberek, tudósok, közéleti személyiségek képviselték. Hivatásos politikus nem volt aktív tagja a tanácskozásoknak, csak megfigyelőként vettek részt, mert a kormányok nem sok fantáziát láttak a kezdeményezésben.²¹ Végül azonban a politika is közbelépett, és 1934 februárjában négy balkáni állam részvételével megalakult a Balkán Antant. A szervezet megerősített alapokmányában 1934 októberében kimondták az állandó tanács és a gazdasági tanács felállítását is, ám ezek a közép-európai „testvérszervezethez”, a kisantanthoz hasonlóan, nem tudtak érdemi eredményeket felmutatni.

Habár már jelentkeztek a kijózanodás tünetei a világháború utáni területi növekedés és a kiteljesedett nemzeti vágyak feletti mámorból, de a balkáni államok még mindig nem voltak képesek felülemelkedni évszázados beidegződéseken, az értékek és a nemzeti nagyság kritériumait illetően. Mentségükre legyen mondva, Európa haladottabb „élen járó” nemzetei sem voltak jobbak náluk. A kohéziót az sem könnyítette meg, hogy a balkáni államoknak nem volt közös ellensége. Legfeljebb két államnak kellett ugyanattól a nagyhatalomtól tartania: Jugoszláviának és Törökországnak (és időnként Görögországnak is) Olaszországtól volt félnivalója, Németország Romániára jelentett veszélyt (és Jugoszláviára a korszak végén), míg a Kelet óriása, a Szovjetunió Románia és Törökország rettegett szomszédja volt. Egyetlen közös ellenfél, vagy veszélyforrás volt: a kicsiny Bulgária.

Az újdonsült szövetségesek között a bizalom nem állt a legszilárdabb lábakon. A Balkán antant más tagjai Görögországot nem tartották megbízható szövetségesnek. Részben, azért nem, mert katonailag meglehetősen gyenge volt, részben pedig, mert Athén az egyezmény ratifikációja alkalmával visszakozott, és nem volt hajlandó katonai segítségnyújtási kötelezettséget vállalni arra az esetre, ha a támadás nem balkáni állam részéről érné valamely szerződő felet. Ennek tudható be, hogy a görög vezérkart nem hívták meg az 1934. november végén Belgrádban megrendezett vezérkari értekezletre.²²

A Balkán-félsziget valamennyi állama súlyos gondokkal küzdött. Jugoszlávia a más kelet-európai országokban is meglévő nemzeti kérdés miatt volt rendkívül nehéz helyzetben. Erre is gyógyírt jelenthetett azonban – egyes vélemények szerint – a nemzetek összefogása. A már idézett Donković az ország külpolitikai helyzetének megerősítésére, és egyáltalán

²⁰ Uo.

²¹ A jugoszláv külügyminisztérium nem látta adottnak a feltételeket egy hasonló konferencia sikeres működéséhez. Véleménye szerint a balkáni nemzetek közötti együttműködést segítő nemzeti szerveződéseknek sem voltak meg minden balkáni államban a feltételei. Ebből kifolyólag Belgrád úgy vélte, hogy a jugoszláv királyi kormány az adott körülmények között nem nyújthat morális támogatást nyújtani a tervezett konferenciához. Arhiv Jugoslavije (AJ). 395-22. pov. broj. 6384 1930. április 5.

²² AJ. 370-43. str.pov.broj. 1581. 1934. november 15.

helyzetének megszilárdítására egyedüli megoldásnak a belpolitikai nyugalom megteremtését és a bolgárokkal kötendő tartós és szoros szövetséget, valamint a balkáni és Duna-medencei államokkal való széles és őszinte együttműködést látta. A belső problémáknak a nemzeti, vagy a korabeli nyelvhasználat szerint, a törzsi egyenjogúság elvén történő rendezésével vélte biztosítani az ország nyugalalmát, és megerősíteni belső rendjét. A horvát kérdés megnyugtató és igazságos rendezése egyúttal a haszonnal is kecsegtetett, hogy eloszthatják a bolgároknak a délszláv közösséggel szembeni bizalmatlanságát, és lehetőség nyílik a szorosabb jugoszláv-bolgár szövetség létrehozására. Mindennek eredményeként megszűnne a keleti határok megváltoztatásának veszélye, miközben a Balkán-szövetség még kompaktabb és erősebb lesz. A Balkán-félszigetnek majdnem kétharmadát magába foglaló jugoszláv-bolgár egység területe majdnem 40.000 négyzetkilométerrel haladná meg az Appennini-félszigetét; S miután a szláv népek a Balkánon nem elhasználódtak biológiailag pedig erősek, népességnövekedésük is nagyobb szomszédjaiknál. Ennélfogva az egység lakosainak száma 40-50 éven belül elérné a 40 milliót, vagyis annyit, amennyi Olaszország népessége volt.²³

Bogdan Radica, a Balkán-szövetség lelkes horvát/dalmát származású híve és propagátora, a harmincas évek elején az Avala hírügynökség athéni tudósítója, és a Balkán-konferenciák résztvevője egyenesen a kis nemzetekben látta Európa megmentőit. „A kis nemzetek képesek egyedül megakadályozni, hogy Európa a káoszba süllyedjen” – vélte Radica. Publikált írásaiban azonban csak ködös eszmefuttatásokat olvashatunk elsősorban Franciaország morális válságáról és az ebből fakadó bajokról, de nem kapunk magyarázatot arra, pontosan mire alapozta nézetét, miért a kis államok lettek volna hivatva megmenteni Európát és főleg, hogy miként lettek volna képesek azt megmenteni?²⁴ Voltaképp arról volt tehát szó, hogy igyekezett előnyt kovácsolni hátrányukból. Ideológiát gyártani saját számára, és megmagyarázni, hogy milyen jó is az ő helyzetük, miután lehetőségeikből csak ennyire futja.

A kis államok, mint „Európa megmentői és megújítói” gondolat nem volt újdonság a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban. Közvetlenül a világháború vége után Belgrádban Miodrag Micić és rövid ideig (1921–1926) megjelenő lapja, a Zenit köré szerveződő avantgárd, dadaista irodalmi kör propagálta ezt, igaz, elsősorban kulturális vonatkozásban. Az általuk megalkotott fogalom a „barbár génusz”, amely tiszta balkáni barbárságából merítve kínált választ a nyugat-európai civilizáció krízisére. Ennek a sallangoktól mentes, tiszta, barbár Balkánnak kell „decivilizálnia” Európát, és egyúttal megmenteni és felszabadítani azt. Az ideológia szinte a Balkán „európaizálása” fogalom fordítottja, a cél Európa „balkanizálása”.²⁵

A nemzetközi helyzetben bekövetkező változásokra reagálva, az 1930-as évek második felében megindult a „klikkesedés” folyamat a Balkán Antanton belül. Görögország Törökországgal, míg Jugoszlávia a szervezeten kívüli Bulgáriával – amely ellen a szervezet éle

23 Aleksandar Donković: *Jugoslavija, juče, danas, i sutra*. Nova Evropa 1937. Knjiga, XXX/7-8. 237-244. A szerző azonban arról megfeledkezett, hogy ez idő alatt valószínűleg az olaszok sem ülnének ölbe tett kézzel.

24 Bogdan Radica: *Trenutak malih naroda*. Nova Evropa 1936. Knjiga XXIX/10. 318-321.

25 Radomir J. Konstantinović: *Ko je barbarogenije*. Treći program. Radio Beograd, proleće 1969. 9-21.

tulajdonképpen irányult – próbált meg, sikerrel, szorosabb kapcsolatot kiépíteni. A „klikkesedés” folyamata már a két balkáni szláv állam közeledésével elkezdődött, és különösen felgyorsult Jugoszláviának 1937 elején kötött két nagy jelentőségű egyezménye után, amelyek közül az egyik a jugoszláv-bolgár örök barátsági egyezmény volt 1937 januárjában.²⁶ A „bolgár veszélytől” magát leginkább veszélyeztetve érző két állam, Görögország és Törökország ezt követően fokozott mértékben igyekezett egymás társaságát keresni, és a szláv összetartás ellen egységfrontot alkotni.²⁷ A Balkán Antant felbomlása csak idő kérdése volt, főleg hogy a szervezetet az 1930-as évek legvégén már szinte egyetlen nagyhatalom sem támogatta. Az egyetlen kivétel Anglia volt, amely a világháború kirobbanása után igyekezett egy egységes neutrális blokká alakítani a képződményt, sikertelenül. Belgrád számára a Balkán Antant kezdett ugyanolyan kényelmetlenné válni, mint amilyen a kisantant volt a felbomlását megelőző időszakban. Jugoszlávia szabadulni igyekezett minden kötöttségtől, ami balkáni szövetségeseihez fűzte, s nagy megkönnyebbüléssel fogadta a szervezet felbomlását, ami Románia 1940. októberi kilépésével vált befejezett ténnyé.²⁸

*

Fontos hangsúlyozni azt, hogy azok a balkáni összefogásra irányuló törekvések, amelyekről eddig szó volt, kivétel nélkül katonai jellegű, illetve elvétve gazdasági tartalmú szerződéseken alapultak. Politikai-államjogi egyesülést feltételező, vagy azt előirányzó és létrehozását célul kitűző egyezményekről (már amelyek a megvalósulás állapotába jutottak) nem beszélhetünk. Erre az 1940-es évekig kellett várni

A második világháború alatti és a háborút követő Balkán-föderációt érintő események jobb megértéséhez szükséges legalább röviden kitérni a Jugoszláviában meghatározó jelentőségű politikai irányzatok Balkán-föderációs hagyományaira.

Jugoszláviában a második világháborút közvetlenül megelőző időszakának a közép- és délkelet-európai térségre vonatkozó szerb (jugoszláv) elképzeléseket alapvetően az ország belső átalakítására irányuló kísérletek, elsősorban a két legnagyobb lélekszámú délszláv nemzet, a szerb és a horvát közötti küzdelmek jellemezték. A képet még tarkábbá tette, hogy a háború alatt az eltérő elképzelések mellett egyre erőteljesebben jelentkeztek a nagyhatalmaknak a Balkán-félsziget, és benne Jugoszlávia feletti befolyás megszerzésére irányuló törekvései, amelyek többnyire szintúgy nagyobb egységekben képzelték el a térség jövőjét.²⁹

26 A másik a jugoszláv-olasz szerződés volt 1937 márciusában.

27 Fenntartásaikat fokozták a plovdivi bolgár katonai parádéhoz hasonló esetek, amikor a transzparensen görög és török trákiai városok nevét hordozták, miközben a vardari Macedóniát nem is említették. *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*. Knj. I. Piređio Živko Avramovski, Arhiv Jugoslavije-Zagreb/Globus 1986, II. 538.

28 Ez azonban már csak a kész tények deklarálása volt. A Balkán Antant valójában már akkor súlyos sebet kapott, amikor Törökország 1939. május 12-én nyilatkozatával csatlakozott a brit-francia blokkhoz, gyakorlatilag felhagyva a semlegességgel.

29 Ez Jugoszlávia vonatkozásában kezdetben, 1940 közepéig, mind Németország, mind Nagy-Britannia részéről kimerült a jugoszlávok semlegességének, majd jóindulatú semlegességének biztosításában.

Jugoszlávia felbomlása után a jugoszláv (benne a szerb) föderációs (a Balkán és/vagy Közép-Európa rendezésére irányuló) törekvéseknek két jól elkülöníthető szárnya volt. Az egyik többé-kevésbé egyenes folytatása volt a két világháború közötti hivatalos belgrádi politikának, és fő hordozója a jugoszláv emigráns kormány volt. A másik vonalat a Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) képviselte. Ez utóbbi sem volt teljesen előzmény nélküli, miután gyökerei Svetozar Markovičnak a 19. század utolsó harmadában kidolgozott Balkán föderációs elképzeléséig nyúltak vissza. A két világháború között balról kiinduló Balkán-föderációs elképzelések leginkább céljaikban különböztek a korábbiaktól. Míg ugyanis a korábbiak célkitűzése arra irányult, hogy a „Balkán a balkáni nemzeteké” elv jegyében rendezzék a térség nemzetei közötti viszonyokat (egyúttal társadalmi változásokat is végrehajtsanak), addig a JKP képviselte föderációs elképzelések a világforradalom szolgálatában álltak és javarészt a Kommunista Internacionálé inspirálta őket.³⁰

A Komintern már megalakulása pillanatában felismerte a kis nemzetek szeparatista törekvéseinek jelentőségét, és számolt mozgalmak felhasználásának lehetőségével. Az 1910-ben a szerb szociáldemokrata vezető Dimitrije Tucović javaslatára megalakult Balkáni Szocialista Föderáció 1920-ban a szocialista jelzõt kommunistára cserélte fel. A szervezet fő feladata a balkáni kommunista és szocialista pártok munkájának koordinálása volt. Legfontosabb célkitűzése pedig, hogy a közeljövőben átvegye a politikai hatalmat és a proletárdiktatúra révén megvalósítsa a Balkáni Szocialista Köztársaságot.³¹

A kezdeti időszakban azonban a balkáni kommunista pártoknak ez a célkitűzése nem igazán juthatott kifejezésre. Moszkvában ugyanis az elsődleges cél, a forradalom kiterjesztése volt Oroszországból Németországon keresztül a Nyugatra, s a Komintern csak a németországi forradalom kirobbantására tett 1923 októberi kísérlet kudarca után fordult a Balkán felé, amelynek ingatag államaiban a Szovjetunió vezetői a forradalom csíráját vélték felfedezni, s amely ily módon szinte egyik napról a másikra Moszkva figyelmének központjába került.³²

A JKP egyedüli pártként a királyi Jugoszláviában a nemzetek önrendelkezési jogának álláspontján állva támogatta a nemzetiségek elszakadási jogát az országból. 1928-ban Drezdában tartott negyedik kongresszusán a párt a Komintern elveit maradéktalanul magáévá téve, kiállt Horvátország elszakadási joga és a független Montenegró megalakítása mellett támogatta az albán és a macedón nemzeti mozgalmakat. Elismerte a vajdasági magyarok elszakadási jogát is, egyben határozott a független Szlovénia megteremtésére irányuló törekvések támogatásáról.³³ Ez az elv, elképzelés nyilvánult meg a pártnak a Balkán-föderációval kapcsolatos álláspontjában is, elítélve azt, mint a versailles-i határok fenntartására és az elnyomó, mesterséges államalakulatok fenntartását szolgáló egyezményt.³⁴

30 Branko Petranović: *Balkanska federacija 1943-1948*. Beograd, 1991. 9.

31 Branislav Gligorjević: *Komintern jugoslovensko i srpsko pitanje*. Beograd, 1992. 82-83.

32 Uo. 110.

33 Kosta Nikolić: *Komunistička partija Jugoslavije i albansko pitanje 1914-1944*. Kosovo i Metohija u vezi sa albanskim planovima 1878-2000. Beograd, 2001. 91.

34 Vuk Vinaver: *Stav KPJ prema balkanskom sporazumu iz 1934. godine*. Istorijski casopis, 1982-1983, 559.

Nem sokkal később azonban, nyilvánvaló következményeként Moszkva páfordulásának a kommunista mozgalmak tekintetében, és a Kominternnek a népfrempolitikára való áttérésének, felhagytak a balkáni kommunista föderációra irányuló tevékenységgel. A JKP ezt követően elállt a szovjet típusú köztársaságok balkáni szövetségének gondolatától, helyette a nemzeti/sozialis kérdéseket az adott államhatárok keretein belül kívánta megoldani.³⁵

*

A Balkán-föderáció evolúciójának az én korszakolásom szerinti utolsó periódusa tulajdonképpen 1942-ben kezdődött, amikor két balkáni állam Londonban menedéket találó emigráns kormánya, a jugoszláv és a görög 1942. január 15-én egyesülési nyilatkozatot írt alá. Ez a dokumentum egyáltalán nem illeszkedett a balkáni együttműködésre vonatkozó szerb elképzelések majd évszázados ívébe, amely elsődlegesen a bolgárokkal kialakítandó együttműködés hol szorosabb, hol lazább formáját célozta. E rendhagyónak tekinthető lépés magyarázata a világháború által előállt rendkívüli körülményekben található.

A kezdeményezés a jugoszláv kormánytól eredt. II. Péter már 1941. szeptemberi beszédében kiemelte, hogy Jugoszláviát földrajzi fekvése és történelmi hagyományai egyaránt arra predesztinálják, hogy a szövetséges Görögországgal együtt a Balkán egységének megalkotója legyen.³⁶ November elején pedig a kormány konkrét javaslattal kereste meg a görögöket. Ők azonban nem sok hajlandóságot mutattak a szorosabb együttműködésre.³⁷ Végül a görög emigráns kormány feltehetően csak komoly angol ráhatásra írta alá a szóban forgó egyezményt.³⁸

35 A JKP végrehajtó Bizottságának 1941. január 25-i ülésén foglalkozott a bolgár baloldali pártokkal való együttműködés gondolatával, azonban az áprilisi háború eseményei elsodorták ennek lehetőségét. A háború alatt a jobboldal, a csetnikiek részéről is felmerült az együttműködés gondolata a bolgárokkal, a görögökkel románokkal és albánokkal egy németellenes balkáni koalíció létrehozásáról. Slavoljub Cvetković: *Pokušaji stvaranja Balkanske federacije 1944-1948*. In: *Balkan posta drugog svetskog rata*. Beograd, 1996. 46-47.

36 *Jugoslovenske vlade u izbjeglištvu 1941-1943*. Priredio: Bogdan Krizman. Zagreb 1981. 204.

37 Miközben a jugoszláv külügyminiszter a föderatív állam általános ismérveinek, úgy mint a vámunió, a közös hadsereg és a közös külügyek megvalósítását támogatta, a görög emigráns kormány megelégedett a háború előtti szövetség által nyújtott kötelekkel, amelyben mindkét állam megőrzi teljes szuverenitását. Feljegyzés Sir Orme Sargent és Ninčić megbeszéléséről. 1941. november 20. The National Archives (Kew, London - TNA) Foreign Office (FO) Confidential Print Southern Europe 434/9 R 10130/118/67. Ninčić csalódott a görögök hozzáállásában, annál is inkább, mert Jugoszláviában az a vélemény dominált, amely ellenezte a görögökhöz való közeledést. Ezt az álláspontot a régi pánszláv törekvés testesítette meg, amely Jugoszlávia és Bulgária egyesülését tartotta kívánatosnak, ami élvezte volna a Szovjetunió támogatását is. Ez azonban ellentétet szült volna Jugoszlávia valamennyi szomszédjával, akik a jugoszláv-bolgár blokkot veszélyesnek tartották volna érdekeikre nézve, s így teljességgel lehetetlen lett volna a Balkán föderáció létrehozása.

38 Az egyezményt politikai szempontból alig lehetett megkülönböztetni egy szövetségi szerződéstől. Az egyezmény javasolta egy legfőbb szerv létrehozását, amelyben a két fél külügyminiszterei vesznek részt, akik rendszeresen összeülnek. Nem irányzott azonban elő végrehajtó feladatokkal felhatalmazott közös testületek felállítását, sem közös diplomácia, konzuláris képviselőt ellátását, mint ahogy a konföderáció tagjai közötti politikai nehézségeket feloldani hivatott testület létrehozását sem említette. Az egyetlen politikai testület az az iroda lett volna, amelynek fő feladatául a miniszterek elé bocsátandó kérdésekhez kapcsolódó anyagok előkészítését szánták. Védelmi kérdések tekintetében azonban volt jele a szorosabb együttműködés szándékának, miután egy egységes vezérkar felállításában gondolkodott. A gazdasági kérdések tekintetében azonban a politikai testülethez hasonló szintben gondolkodtak: a két kormány delegáltjaiból egy legfőbb szervet kívántak létrehozni, amely rendszeresen ülésezett volna, s csak egy állandó iroda egészítette volna ki, amely szintén a kérdések tanulmányozását és az anyagok előkészítését kapta volna feladatául. PRO FO 404/29 U 420/61/72 Confederations in Eastern Europe.

A tervezet nyitva hagyta volna az utat más államok, mindenekelőtt Bulgária, Albánia és Románia előtt a csatlakozásra. A jugoszláv kormány feje, Slobodan Jovanović egy évvel később az egyezményt a majdani Balkán-szövetség kezdeteként jellemezte, amelybe a fent említett három balkáni állam is be fog lépni.³⁹ Dacára annak, hogy a görög kormánnyal kötöttek megállapodást, az emigráns kormány tagjai mégis, nemzetiségüktől függetlenül szinte valamennyien a bolgárokkal való szoros együttműködést tartották a legfontosabban. A horvát Juraj Krnjević 1942. október 9-én a minisztertanácsban azt vallotta, hogy az elmúlt időszak eseményei bizonyítják: hogy a barátság Bulgáriával fontosabb a Balkán Antantnál, amely nem volt képes megakadályozni az ország megtámadását Bulgária felől.⁴⁰ A szerb Milan Grol 1942. október 14-i beszédében szintén annak fontosságát hangoztatta, hogy a jugoszláv kormánynak semmilyen tervezetben nem szabad részt venni, amely Albánia vagy Bulgária feldarabolására irányul. Amennyire ellenezte az azonnali meggondolatlan egyesülést Bulgáriával, éppen annyira ellene volt annak, hogy népük körében növeljék azzal a bolgár nemzettel szembeni ellenérzést, amellyel a sors egy nap egy közösségbe sodorja majd őket.⁴¹

Londonban a balkáni egység mellett közép-európai föderációk létrehozását is támogatták. Terveik között szerepelt a lengyel-csehszlovák együttműködés létrehozása, illetve a Baltikumtól a Földközi-tengerig húzódó konföderációs rendszer kialakítása, amely a két alap-egység kibővítésével jött volna létre.⁴² A csehszlovák-lengyel egységhez csatlakozott volna Magyarország, míg a másik Romániával és Bulgáriával egészült volna ki. Ez a rendszer megakadályozta volna azt, hogy a térség kis államai ismét német politikai, katonai vagy gazdasági befolyás alá kerüljenek.⁴³ A kezdeményezés ezen túlmenően a szovjet kormány által propagált össz-szláv összefogás és együttműködés alkalmas ellenszerének is látszott, amit Londonban nem is alaptalanul a pánszlávizmus újabb formájának tekintettek.⁴⁴

Az egységesítési törekvéseket támogató, illetve azokat ösztönző brit politikával szemben a szovjetek legalábbis fenntartásokkal éltek. Bár kezdetben nyíltan nem szólaltak fel ellene. Ellenérzésük mindenekelőtt annak szólt, nehogy ismét kialakuljon a cordon sanitaire, amely elzárja a Szovjetuniót Európa nyugati részétől. Emellett a jugoszláv-görög egyesülés gondolata sem nyerte el Sztálin helyeslését. Az ugyanis izolálta/semlegesítette volna

39 Balkanska federacija. 35.

40 Szkopjéba, Nišbe, Kragujeváca és Belgrádba a németek nem északról, hanem Bulgáriából érkeztek, ezért mindent el kellett követniük, hogy a háború után Bulgária ne az ellenségük legyen s ne lehessen az ellenük irányuló olasz és német intrikák tárgya. Jugoslovenske vlade u izbjeglištvu 1941-1943. 415. o.

41 A szerb nemzet semmilyen kombinációt nem fogadna el, amely kétséget hagyja a Morava-Vardár vonal elválaszthatatlan volta felől. Fontosnak tartotta azonban megjegyezni, hogy mindenkinek, aki azt kívánja, hogy a bolgárok majd egy nap majd belépjenek abba a szélesebb közösségbe, amelyet még a létező Jugoszlávia idején szerencsétlenül Dél-Szláviára keresteltek, tisztában kell lennie azzal, hogy a bolgárok kéznýtjútása a horvátoknak és szlovéneknek a szerbek háta mögött, azaz mielőtt még a kézfogás valóban megtörténne a szerbekkel, csak hátráltatja ennek a szélesebb közösségnek a létrejöttét és a meglévöbe a gyanú újabb elemét hozza be. Jugoslovenske vlade u izbjeglištvu 1941-1943 422.

42 Egy héttel a jugoszláv-görög nyilatkozat után a csehszlovák-lengyel konföderációt célzó tervezetet is aláírták.

43 Londonban azonban tisztában voltak azzal, hogy egyik egységtől sem várható, hogy a konföderációt meghaladó szorosabb kapcsolatokról induljon. TNA FO 404/29 U 420/61/72 Confederations in Eastern Europe. Foreign Resarch and Press Service, Balliol College, September 1, 1942.

44 Balkanska federacija. 46.

Bulgáriát, és benne a valószínűsíthető orosz befolyást, miáltal Moszkva ismét kiszorult volna a Balkánról.

Londonnak ez a törekvése érthetően szemben állt Moszkva elképzeléseivel, különösen azt követően, hogy az angolszász hatalmak szicíliai partraszállása után kézzelfogható közelségbe került esetleges balkáni megjelenésük is. A szövetségesek balkáni felbuklásában rejlő veszélyek ellensúlyozására Moszkva a jugoszláv kommunistákat, Titót használta fel, aki egy egyesített balkáni vezérkar ötletével állt elő görög, albán, jugoszláv és bolgár részvétellel, amelyet 1943 júliusában aláírt a görög, az albán és a jugoszláv fél, de amit végül nem terjesztették ki a bolgárokra. Nem sokkal később az oroszok is úgy vélték, hogy elhibázott volt a jugoszláv kezdeményezés. Időközben kiderült ugyanis, hogy a nyugati szövetségesek nem fognak partra szállni a Balkánon, elhárult tehát annak a veszélye, hogy a félszigeten a szovjet/orosz balkáni érdekek sérülhetnek. Helyette elérhető közelségbe került Moszkva kétéves kívánságának teljesülése: a nyugati front megnyitása. Főlősleges lett volna tehát emiatt összerúgni a port a nyugati szövetségesekkel. A délszláv föderációt csökkentett formában azonban még ekkor is lehetségesnek tartanak Moszkvában: Jugoszlávia és Bulgária között.

Tito, bár a föderáció kibontakozásának ezt az említett szélesebb formáját a nagyhatalmi (szovjet) nyomásra elvetette, az összefogás gondolatát más formában továbbra is fenntartotta: felszólította az albánokat, hogy csatlakozzanak az AVNOJ második ülésén, 1943. november 29-én megalakított jugoszláv föderációhoz. A szélesebb balkáni összefogásra azonban, érte ez alatt a bolgárokkal való megegyezést is, a nemzetközi helyzet nem volt érett egészen 1944 őszéig. Ekkor a jugoszláv-bolgár föderációt ellenző nyugati szövetségesek nem voltak jelen a Balkánon, ellentétben a két balkáni szláv nemzet szoros együttműködését támogató szovjetekkel, akik Görögország és Albánia kivételével az egész félszigeten komoly erővel képviseltették magukat, s így gyakorlatilag szabad kezük volt a térségben. A kedvező légkörnek köszönhetően 1944-től sorra születtek az elképzelések a jugoszláv-bolgár föderációról. Nem kevesebb, mint kilenc tervezet született 1944 novembere és 1945 októbere között.

Első lépés ebben az irányban a két állam kommunista vezetői között Crajovában kötött megállapodás volt 1944. október 5-én. Ebben vállalták erőik egyesítését a fasizmus elleni közös harcban, illetve kötelezték magukat, hogy a köztük meglévő ellentéteket baráti szellemben fogják rendezni.⁴⁵ A Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottsága 1944 novemberében kidolgozta tervezetét a jugoszláv-bolgár föderációról. Bejelentésének időpontjául az újesztendő első napját tartották kívánatosnak.⁴⁶ Ez az együttműködés/föderáció később kiegészült volna más államokkal is. A feltételek azonban végeredményben nem kedveztek egy ilyen államalakulat létrejöttének. A nyugati nagyhatalmak, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia 1945 elején vétót emeltek ellene, – mondván, hogy Bulgária

45 Balkanski ugovorni odnosi. II. 631. A bolgárok vállalták, hogy mindent elkövetnek, hogy jóvátegyék a megszállás idején elkövetett igazságtalanságokat.

46 Uo. 641. o.

ellenséges és hadban álló állam, amely Jugoszláviával való föderáció révén kibújhatna a felelősségre vonás alól – majd a tervezetet eredetileg támogató Moszkva is, figyelembe véve az angol és az amerikai tiltakozást, földalta a terv csendes támogatójának szerepét. Előbb mérsékletre szólította fel a Moszkvába invitált jugoszláv és bolgár elvtársakat, hogy elégedjenek meg politikai, gazdasági és katonai szövetséggel és testvéri együttműködéssel.⁴⁷ Néhány héttel később, 1945 márciusában azonban már arra utasította Belgrádot és Szófiát, hogy álljanak el bármilyen szövetségi szerződés aláírásától.⁴⁸

A történeti irodalomban általában azt szokás hangsúlyozni, hogy a nyugati szövetségesek vétője és a moszkvai tiltás következtében állt be szünet a hivatalos Balkán-föderációs törekvésekben. Ez igaz is volt.⁴⁹ Volt azonban a „hátra arc”-nak egy másik aspektusa is. A tervezetek nagy száma is jelezte, hogy a két fél között nem volt teljes az egyetértés a föderáció megvalósulásának módjáról. Belgrád egyértelműen vezető szerepet vándikált magának. Elképzelése szerint a hat föderatív egységből álló Jugoszlávia lépett volna szövetségre a hetedik egységgel, Albániával, amelyhez nyolcadikként Bulgária is csatlakozott volna.⁵⁰ Bulgáriában viszont a két állam dualista egyesülését preferálták. A Moszkvában aláírt egyezménytervezethez 1945. február 17-én mellékelt kísérőlevélben Moša Pijade, az AVNOJ alelnöke a nagyhatalmi ellenkezésen túl emiatt is időszerűtlennek nevezte a föderáció kérdését. A fő hátráltató tényezőt a két állam belső berendezkedésének eltéréseiben látta, mert a bolgárok csak olyan föderációt fogadtak volna el, ami dualista alapon valósul meg, s valójában konföderáció lett volna. Ebbe viszont Jugoszlávia nem mehet bele, vélte Pijade, mert ezzel kiváltaná más Jugoszlávián belüli egységek konföderáció utáni igényét, s gyakorlatilag felbomlasztaná az ország egységét.⁵¹

A jugoszláv minisztertanács ugyan 1945. április 28-i ülésén egyebek között döntött arról, hogy a demokratikus államokkal való kapcsolatok erősítése érdekében elismeri Enver Hoxha kormányát és diplomáciai kapcsolatba lép Bulgáriával is, de lényegi lépések nem történhettek a Bulgáriával való kapcsolatok szorosabbra vonására.⁵² Tito 1945 augusztusában a lehetséges balkáni föderációról és konföderációról szóló szöbeszédéről nyilatkozva a kérdést nem tekintette időszerűnek, s egyedül azt nevezte meg fontos célnak, hogy jószomszédi viszony legyen a balkáni nemzetek között.⁵³ Még kategorikusabban szölt

47 Ennek megfelelően, a barátsági, szövetségesi és kölcsönös segítségnyújtási egyezmény tervezetét ott helyben, Moszkvában január 27-én alá is írták. *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1941-1945*. II. Priredio Uroš Kostić. Beograd, 1989, 344-346.

48 Uo.

49 A szerződés megkötését tiltó szovjet utasítás mögött ismét a nyugati szövetségesek, leginkább az Egyesült Államok akciója állt, amelynek vezetői nem nézték jó szemmel a jugoszláv-bolgár egyezményt. *Balkanski ugovorni odnosi*. II. 656-657.

50 Ennek az álláspontnak voltak Bulgáriában is támogatói, azonban nem elegendően ahhoz, hogy uralkodó nézetté váljon. *Balkanski ugovorni odnosi*. II. 644.

51 Pozitívumnak látta minden esetre, hogy nem önmagában véve a föderáció ellenzéséről van szó, hanem a pillanatnyi helyzet és a belső politikai körülmények miatt előállt helyzetről, ami egy később alkalmasabb pillanatban megvalósulhat. *Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ 1941-1945*. II. 351.

52 *Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ 1945*. Urednik: Bogdan Popović. Beograd, 1984, 34.

53 Uo. 192.

a kérdésről 1945 novemberében a brit és amerikai újságírók előtt, amikor a balkáni föderáció lehetőségét teljesen „éretlen” kérdésnek nevezve, aminek hiányoznak az előfeltételei: a nemzeteket a múltban szétválasztó viszályok megszüntetése, a jószomszédi kapcsolatok megteremtése, a gazdasági és kulturális együttműködés kialakítása. „Ezek a fő előfeltételek, amelyek nélkül az úgynevezett deklaráción alapuló föderáció nem jelentene semmit. Ez a kérdés egyelőre nem jöhet szóba.”⁵⁴

Mindez azonban nem jelentette azt, hogy Belgrád teljesen felhagyott balkáni ambíciói megvalósításával. Tito kénytelen volt lemondani a Bulgáriával való szorosabb együttműködésről, ám helyette másfelé keresett és talált olyan partnert, amellyel ambiciózus terveit megvalósíthatta: Albániát. Albánia geopolitikai/stratégiai szempontból volt rendkívül fontos a jugoszláv kommunista vezetés számára. Akárcsak a Szovjetuniónál, a JKP-nál is megfigyelhető volt a korábbi külpolitikai tendenciák továbbélése. Miközben Moszkva Szentpétervár örökébe lépve rövid szünet után folytatta a cári birodalmi külpolitikát, úgy a jugoszláv kommunisták is előbb felhagytak a jugoszláv állam felbontására irányuló törekvésükkel, majd hatalmi pozícióba kerülve magukévá tették a két háború közötti belgrádi vezetésnek a balkáni vezető szerep megszerzését célzó politikáját, amiben fontos szerep jutott Albániának.

Az albánokkal való megegyezés egyik alapfeltétele azonban Koszovó kérdésének rendezése volt. Amint az albánok egy emberként érezték jogosnak igényüket, hogy a két tartomány Albánia részét képezze, a szerbek is kivétel nélkül igényt tartottak a nemzetük bölcsőjeként tisztelt területekre. A feloldást egy föderáció kínálta volna. Míg azonban a jugoszláv-bolgár föderációról sorra születtek a különböző elképzelések, az államok közötti föderáció harmadik eleméről, Albániáról mélyen hallgatnak a hivatalos iratok. Informális források mindazonáltal azt bizonyítják, hogy esett szó erről is, mégpedig úgy, hogy Jugoszlávia lemondott volna Koszovóról és Metóhiáról Albánia javára, majd egyesült volna a két állam. Ez azonban kényes kérdés volt Szerbia, Crna Gora és Macedónia miatt.⁵⁵

Minden esetre a jugoszláv kommunista vezetés már a háború alatt fontosnak tartotta kiépíteni albániai pozícióit, nem csekély sikereket érve el ebben, s ez irányú törekvését igyekezett tovább erősíteni a háború után is. 1945. február 20-án a jugoszláv vezetőség két egyezményt is kötött az albán kormánnyal. Egy katonait és egy gazdasági természetűt. A katonai egyezmény együttműködést irányzott elő a német megszállók elleni harcra, és lehetőséget biztosított a jugoszláv katonai szakértőknek a háború utáni években is az albán hadsereg „képzésében.” A Bulgáriával kötött krajovai megállapodáshoz hasonlóan ez az egyezmény is előirányozta az albánok részvételét Jugoszlávia felszabadításában (két albán hadosztállyal), hogy ily módon tegyék őket szalonképesebbé a jugoszláv közvélemény előtt. Egyszersmind arról is szólt, hogy garantálják egymás területi sérthetetlenségét és

⁵⁴ Uo. 291-292.

⁵⁵ Erről az 1946. június végi Tito–Enver Hoxha megbeszélésen esett szó. Igaz, csak Hoxha visszaemlékezései szolgálnak forrásul, de megerősíti ezt, hogy később Kardelj is ilyen értelemben nyilatkozott a kérdésről Sztálinnak. Kardelj jelentése a Sztálinnal folytatott megbeszéléséről. In: *Kosovo i Metohija u velikoalbanskim planovima 1878-2000*. Urednik Nikola B. Popović, ISI, Beograd, 2001. 264.

szuverenitását egy harmadik fél támadása esetén.⁵⁶ Ez természetesen Görögországnak, és közvetve a nyugati hatalmaknak szólt, Athén ugyanis területi követelésekkel lépett fel Albániával szemben, sőt a kis balkáni ország felosztására is tett javaslatot a jugoszláv emigráns kormányknak.⁵⁷

Az egyezményeknek köszönhetően az albán vezetés egyértelműen Jugoszlávia védőszárnyai alá helyezte magát, ami alapul szolgálhatott Albánia majdani betársulásához a jugoszláv föderációba.⁵⁸ Miután Albániának nem engedélyezték teljes joggal való részvételét a párizsi békekonferencián, követeléseit politikai, gazdasági és katonai kérdésekben a jugoszláv delegáció terjesztette elő módosító indítványok formájában. Nem csoda hát, ha Enver Hoxha az 1946. július 9-én Belgrádban megkötött barátsági és kölcsönös segítségnyújtási egyezmény méltatásakor Jugoszláviát Albánia legőszintébb szövetségeseinek és barátjának nevezte.⁵⁹ A jugoszláv-albán barátsági és kölcsönös segítségnyújtási egyezmény megkötése előtt Koszovó is szóba került. Tito a maga részéről osztotta Hoxha nézetét Koszovó Albániához kerüléséről, azonban a szerbek miatt nem látta lehetőségét, hogy a tartomány közvetlenül kerüljön átadásra. Helyette egy föderáció megvalósítását javasolta. Ennek a nagyobb egységnek a keretében már megoldhatónak látta, hogy meghozzák ezt (az adminisztratívna is felfogható) döntést. Hoxha azonban, bár elfogadta Tito érvelésének jogosságát, külön szerette volna választani Koszovó kérdését a Balkán-föderációtól.⁶⁰

Komoly előrelépést jelentett Albániának a jugoszláv föderációba való beléptetéséhez vezető úton az, hogy 1946 decemberében a jugoszláv parlament, a Skupština ratifikálta a korábban Albániával kötött, gazdasági együttműködésről és vámunióról szóló egyezményt, 1947 márciusában pedig megszűnt a két állam között a vámhatár. Egy hónappal később Edvard Kardelj Moszkvában Sztálinnak kifejtette, hogy szándékukban áll még szorosabbra fűzni kapcsolataikat Albániával; ennek során Koszovót és Metóhiát, ahol többségben élnek az albánok, átengedni Albániának.⁶¹

*

A jugoszláv-albán kapcsolatokhoz hasonlóan alakult fél évvel később a jugoszláv-bolgár viszony is. Mindenesetre meg kell jegyezni, hogy a jugoszláv-bolgár unió létrehozását célzó lépések leállítását elrendelő nagyhatalmi tiltás ellenére a háttérben folytak az előkészületek,

56 Branko Petranović: *Kosovo u jugoslovensko-albanskim odnosima*. In: Srbi i albanci u 20. veku. Beograd, 1991. 335.

57 Đorđe Borozan: *Velika Albanija. Porijeklo-ideje praksa*. Beograd, 1995. 513-514.

58 Kardelj 1944. októberi értékelésében a szomszédos népekkel való viszonyt jellemezve úgy vélekedett, hogy az albánokkal a legjobb, miután egyesülni akarnak Jugoszláviával, s ez a vágyuk határozott formába van öntve. A görögökkel lényegesen rosszabbnak ítélte a helyzetet Macedónia miatt, míg a bolgárokkal való lehetőségeket látta a legsötétebb színben. „A legnehezebb a bolgárokkal, a baloldaltól a jobboldalig mindenkivel, de talán a legnehezebb a kommunistákkal.” Idézi Đorđe Borozan: i. m. 513.

59 Uo. 528.

60 Hoxha emlékiratait idézi Branko Petranović: i. m. 384.

61 Kardelj jelentése a Sztálinnal folytatott megbeszéléséről. Kosovo i Metohija u velikoalbanskim planovima 1878-2000. I. m. 264.

hogy alkalmas időpontban a lehető leggyorsabban meghessen vége a két állam egyesülése. A legkarakteresebb példája ennek a makedón kérdésben elfoglalt bolgár álláspont megváltozása volt. (A makedón-macedón elnevezés megteveszthető lehet. A második világháború előtti időszakban célszerűbbnek tartom a makedón és Makedónia kifejezést használni, mert a macedón kifejezés újabb keletű, gyakorlatilag a jugoszláv vezetésnek azt a törekvését tükrözi, hogy önálló, a bulgáriai és a görögországi makedónoktól független délszláv nemzetként határozza meg a hozzá került és a Macedón Népköztársaságba szervezett terület lakosságát). Köztudott, hogy a két nemzet közötti ellentétek legfőbb forrása a makedónok hovatartozása feletti majd évszázados vita volt. A Bolgár Kommunista Párt azonban teljes fordulatot hajtott végre a korábbi hivatalos bolgár állásponhoz képest, s 1946. augusztus 9-i határozatában állást foglalt amellett, hogy a makedón nemzet egyesítését a Macedón Népköztársaság alapján, Jugoszlávia keretein belül kell megvalósítani, vagyis a Bulgáriához tartozó pirini Makedónia egyesítését a Jugoszláviához tartozó vardari Makedóniával egy Jugoszláviával kötött szerződés alapján. Ehhez legfontosabbnak az egyesülés gondolatának a népszerűsítését tartotta. A határozat a legszigorúbban kötelezte a párttagságot, hogy tartsák magukat ezekhez az elvekhez. Noha a párthatározatban nem utaltak egyértelműen a két állam közötti egyesülésre, az előzmények ismeretében az kimondatlanul ugyan, de mégis benne volt.⁶²

Miután Bulgária 1947 februárjában aláírta a második világháborút lezáró békeszerződést, megszűnt az a kifogás, amire hivatkozva a nyugati szövetségesek a jugoszláv-bolgár föderáció létrehozása elé vétőt emelhettek. Elindult egy folyamat a jugoszláv-bolgár kapcsolatokban, amelynek kezdete a két állam közötti rendes és hivatalos diplomáciai kapcsolatok felvétel volt a párizsi békeszerződés aláírása után, amit egy sor gyakorlati lépés követett.⁶³

A két nemzet és ország közötti jobb megismerés és együttműködés elősegítése érdekében 1947. április 6-án megalakult a Jugoszláv-Bolgár Kulturális Egyesület. Fő feladatául a lehető legmélyebb, és a társadalom legszélesebb tömegeit átfogó tevékenység kifejtését jelölték meg, bevonva az ifjúsági szervezeteket, nőszervezeteket és szakszervezeteket is, hogy megteremtsék a feltételeket a nemzeteik közös kulturális életére.⁶⁴ Egy hónappal később, a fasizmus feletti győzelem napjának ünneplésére időzítve, egyezményt írtak alá Belgrádban a jugoszláv-bolgár kulturális és tudományos kapcsolatok fejlesztéséről, amit a jugoszláv kormány kultúráért és művészetekért felelős bizottságának vezetője, Vladislav Ribnik nem csak azért nevezett fontosnak, mert a testvéri együttműködést szolgálja a két nemzet között, hanem mert hozzájárul az összes szláv nemzet közötti együttműködéshez.⁶⁵ A szláv

62 *Balkanski ugovorni odnosi. III. Priredio Momir Stojković, Službeni list SRJ, Beograd, 1999. 24-25.*

63 1947. március 14-én adta át akkreditációs levelét a bolgár nagykövét Belgrádban. *Dokumeneti o spolnoj politici SFRJ. 1947. I. Urednik: Vladimir Milovanovic. Beograd, 1985. 350.*

64 Uo. 396.

65 A konvenciót öt évre kötötték, egy állandó vegyes bizottságot hoztak létre működése ellenőrzésére, és legjelentősebb, de legalábbis legtávolabba mutató rendelkezése pedig az volt, hogy felhatalmazta a szerződő feleket, hogy a másik állam területén előzetes egyeztetés után állandó kiállításokat, könyvtárakat, könyvesboltokat, levéltárakat és hasonló intézményeket létesítsenek. *Dokumeneti o spolnoj politici SFRJ. 1947. I. 452-455.*

összefogás szükségessége ekkoriban gyakori eleme volt a politikusok beszédeinek.⁶⁶ „Nemzetünk azt kérdezi, hogy mi lesz a viszonyunk a bolgár nemzettel, s önöknél is ezt kérdezik. Ha így van, akkor senkinek sincs joga akadályokat gördíteni (utunkba). Ugyanez a helyzet Albániával: az albánok nem szlávok, azonban évszázadok óta velünk élnek. A múltban kihasználták őket, hogy megosszanak minket, azonban ez az idő elmúlt. Olyan a belső társadalmi rendszerünk, hogy lehetővé válik a legszorosabb kapcsolat kiépítése az albán nemzettel. Fontos ezt az egységet erősíteni, hogy ne mondhassák, mint eddig, hogy az elmaradott államok, mint a Balkánon, hanem, hogy Szovjetunió mellett a Balkán legyen a fénylő pont a társadalmi és nemzeti kérdések helyes megoldásában.”⁶⁷

1947 nyarára körvonalazódnak kezdtek a Balkán-föderáció kontúrjai. Ennek fő mozzanata a jugoszláv és a bolgár vezetők által Bledben 1947. augusztus elsején aláírt jegyzőkönyv, aminek négy melléklete (egyezménye) volt. Ezekben az egyezményekben a felek rögzítették: árucseréjük és gazdasági együttműködésük lehető legnagyobb mértékű fejlesztésének igényét, valutájuk értékének egymáshoz való rögzítését, az államaik közötti vámunió előkészítését és eltökéltségüket gazdasági terveik minél jobb összehangolására.⁶⁸ Emellett megállapodtak a barátsági együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezmény szövegében. Az utóbbi egyezményt azért nem tudták ekkor még aláírni, mert a Bulgáriával aláírt békeszerződés még nem lépett életbe.⁶⁹ Az egyezményekről kiadott közös tájékoztatóban hangsúlyozták azt is, hogy a két kormány egyeztet minden külpolitikai kérdésben, amely fontos mindkét állam függetlensége és biztonsága szempontjából.⁷⁰

Az egyezmény értékelésére sokan vállalkoztak. Moša Pijade, a Borbaban írt cikkében arról zengett, hogy jugoszláv-bolgár együttműködéssel a jugoszláv nemzetek testvérisége és egysége kiszélesedett valamennyi délszláv nemzet testvériségévé és egységévé, konkrét formát öltött a délszláv nemzetek közös sorsa és megbonthatatlan nemzeti, politikai, gazdasági és kulturális egysége.⁷¹ A lelkes nyilatkozatok ellenére, furcsa mód Dimitrov augusztus 2-án, útban hazafelé Belgrádban külföldi újságíróknak mégis azt nyilatkozta, hogy a két kormány egybehangzó véleménye szerint a déli szlávok egyesülése vagy egy Balkán föderáció létrehozása nem időszerű, s nem volt semmilyen formában tárgya a konferenciának.⁷²

A bolgár nemzeti ünnep, szeptember 8-a alkalmából rendezett ünnepségen Moša Pijade mindazonáltal mégis felsorolta azokat a teendőket, amelyek a két félre várnak. A kapcsolatok szorosabbra vonásához szükséges rengeteg tennivaló közül kiemelte a nemzeti történelemkönyvek és iskolai olvasókönyvek megtisztítását a hazugságoktól és

66 1947. május 24-én Tito a bolgár újságíróknak nyilatkozva fontosnak nevezte, hogy a balkáni szláv nemzetek egységesek.

67 Dokumenti o spolnoj politici SFRJ. 1947. I. 537-538.

68 Megállapodtak arról is, hogy a kettőbirtokosság intézményrendszerét új alapokra helyezik, egyszerűsítik a lakosság számára a határátkelést, oly módon, hogy első lépésben a be- és kiutazási vízumokat szüntetik meg, továbbá speciális vegyes bizottságot hoznak létre a két állam közlekedési érintkezési helyei számának növelésére.

69 Dokumenti o spolnoj politici SFRJ1947 II. 84-85.

70 Uo. 93.

71 Uo. 101.

72 Uo. 517.

hamisításoktól.⁷³ Ez elsősorban a macedón nemezettel kapcsolatos „félreértésekre” vonatkozott. A tisztázásra való felhívás termékeny talajra hullott. A bolgár művelődési minisztérium körlevelében a tankönyvekben fellelhető torzítások kiküszöbölését rendelte el. Ez gyakorlatilag teljes lemondás volt a macedónokról, mint bolgárokról, és elismerése az önálló macedón nemzet létének.⁷⁴

Dimitrov már a bledi megbeszélésekre utazva, Caribrodban úgy üdvözölte az őt köszöntő macedón elvtársakat, hogy élő láncszemet képeznek a két testvérnemzet, és a két szomszédos testvéri szláv állam között. Élő hidat alkotnak Belgrád és Szófia között, s a köztük húzódó határ nem elválasztani fogja nemzeteiket, hanem örökre a testvériségben és egységben egyesíti őket, s nincs az a hatalom a földön, amely képes lenne megbontani ezt az örökös bolgár-jugoszláv és jugoszláv-bolgár testvériséget.⁷⁵ Teljes joggal emelhetette tehát ki a Macedón Népköztársaság tervbizottságának elnöke, Kiro Miljovski Dimitrovnak azt az érdemét, hogy felszámolta a „bolgár testvérnemzetnél” azokat a nagybolgár téveszméket, amelyek Makedóniával kapcsolatban még az egyébként becsületes antifasiszta fejekben is megmaradtak.⁷⁶

*

A már Bledben nagyobb lendületet vett folyamat további gyorsítására 1947 novemberében Bulgáriába érkezett a jugoszláv küldöttség Tito vezetésével. A cél bevallottan a Bledben még alá nem írt, csak egyeztetett politikai egyezmény aláírása volt. A Várna külvárosában, Evksinovgrádban november 27-én aláírt szerződést Tito a balkáni nemzetek közötti barátság alapkövének nevezte, aminek mentén olyan szoros és sokoldalú együttműködésre törekednek, hogy az államszövetség pusztán formalitás lesz.⁷⁷ Noha az egyezmény méltatói szerint az egyezmény új fénylő lapot nyitott a jugoszláv és a bolgár nemzet történelmében, és semmi és senki sem bonthatja meg barátságukat és testvéri egyetértésüket, a szerződés mégsem ért meg tisztes kort.

Tito Szófiában az újságíróknak azt nyilatkozta az egyezményről, hogy ilyen egyezményeknek kellene léteznie más keleti országok között is, van már szerződésük Albániával és a szláv országokkal, most írták alá Bulgáriával és tervezik az aláírását Magyarországgal és Romániával.⁷⁸ Ennek szellemében került sor több egyezmény megkötésére. December 16-án Bulgária és Albánia kötött megneemtámadási és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt, három nappal később Jugoszlávia Romániával írt alá hasonló

⁷³ Uo. 144.

⁷⁴ Így a 7. osztályos tankönyvekben ki kellett emelni már a kora középkor kapcsán, hogy Macedóniában a szláv törzsek szövetsége valójában a macedón szlávok első törekvése volt a saját államszervezet kiépítésére, stb. Uo. 526.

⁷⁵ Uo. 511.

⁷⁶ Uo. 150.

⁷⁷ J. B. Tito: Beszédék és cikkek. 3. kötet. Novi Sad, 1962. 167-168.

⁷⁸ A balkáni föderáció iránti óhaj kifejezéseként fogható fel 1947. november 18-án Belgrádban megrendezett romániai, albániai, jugoszláv valamint bolgár szakszervezetek tanácskozása, amelynek során különös figyelmet fordítottak a görögországi helyzet megvitatásának, amelyet az amerikai imperialisták nyílt beavatkozása idézett elő. Dokumentum o soljnoi politici SFRJ 1947. II. 348-349.

egyezményt. Ebbe a sorba illeszkedett az 1947. december 8-án megkötött jugoszláv-magyar barátsági egyezmény is.⁷⁹ Végül egy hónappal később Bulgária és Románia is kötött egy ilyen egyezményt.

Ezek fényében nyilatkozhatta Dimitrov 1948 januárjában, Bukarestben, hogy „bár a föderációról beszélni még korai Kelet-Európában, meg fog érni a helyzet, hogy Románia, Albánia, Bulgária, Jugoszlávia, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország és még Görögország is maga döntsön arról, hogy föderáció vagy konföderáció révén kíván együttműködni”.⁸⁰ Ez a kijelentés jelentős mértékben hozzájárult Tito és Sztálin szakításához. Január 23-án a Pravda már arról írt, hogy Kelet-Európában nincs szükség mesterséges föderációkra vagy konföderációkra.⁸¹

Kétségtelen, hogy volt némi alapja Dimitrov bukaresti nyilatkozatának, azonban nagy hiba volt Dimitrov részéről Moszkvával való előzetes konzultáció nélkül arról és olyat nyilatkozni, ami jelentősen érinthette a Szovjetunió külpolitikai érdekeit. Görögország megemlítése ugyanis komoly bonyodalmakhoz vezethetett volna Washingtonnal és Londonnal. Feltételezhető azonban, hogy Görögország pusztá említése nem váltotta volna ki Sztálin ilyen fokú nehezítését. Szerepet játszhatott ebben Belgrádnak az a törekvése, hogy a már elért albániai pozícióit igyekezett minél maximálisabban kihasználni. A jugoszláv katonai vezetés javaslatot fogalmazott meg a két állam hadseregeinek együttműködésére, többek között kész volt bevenni az albán hadsereg ellátását a jugoszláv költségvetésbe. Belgrádnak a két hadsereg integrációjára irányuló törekvése, valamint a jugoszláv vezetésnek az a szándéka 1948 fordulóján, hogy az albán-görög határra egy jugoszláv hadosztályt küld, kiváltották a nemzetközi bonyodalmaktól tartó Szovjetunió nemtetszését (főleg, hogy előtte az albánok a jugoszlávok háta mögött már megkeresték Moszkvát).⁸²

Megkockáztatható ugyanakkor az a vélemény is, hogy Moszkvának nem volt ínyére az sem, hogy a népi demokratikus államok egyre másra kötötték a kölcsönös segítségnyújtási és barátsági egyezményeket, amelyek tálalásakor ugyan nem mulasztották el kiemelni a Szovjetunió barátságának jelentőségét,⁸³ ám a folyamat végkifejlete egyértelműen abba az irányba mutatott, hogy a szocialista táboron belül létrejön egy másik hatalmi centrum, ami

79 A Magyar Kommunista Párt lapja, a Szabad Nép, a szerződés aláírására Magyarországra érkező Titót köszöntve „Új nagyhatalom” címmel közölt cikket. Az új nagyhatalom a Keleti Tengertől az Adriáig és a Fekete-tengerig húzódó térség „új demokráciáinak” – Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Jugoszlávia, Bulgária, Románia és Albánia – tömörülése lenne. Gimes Miklós: Új nagyhatalom! Szabad Nép, 1947. december 7. A magyar elképzelésekről és célokról lásd Gyarmati György tanulmányát. *Dilemmák a Dunatájon, 1945 – 1948. Századvég, 1986/2. 66-87.*

80 Balkanska federacija. 197.

81 Uo.

82 Sztálin Albániát tartotta a „leggyengébb láncszemnek”, amelynek függetlenségét a három nagyhatalom garantálta. Márpedig a jugoszláv csapatok megjelenését a Szovjetunió beavatkozásának is fel lehetett fogni.

83 Dimitrov a jugoszláv delegáció érkezésekor arról áradozott, hogy senki és semmi nem bonthatja meg a köztük lévő barátságot, később pedig megjegyezte, törekvéseikben bírják barátaik támogatását, elsősorban a Szovjetunióét, zseniális barátjukkal az élen. Dokumenti o soljnoi politici SFRJ 1947. II. 527, 529. Tito Szófiában november 25-én tartott beszédében szintén hangsúlyozta: együtt fognak menetelni a jobb jövő érdekében. Barátjuk a nagy Szovjetunió, a legyőzhetetlen szocializmus hazája. Tito valami okból, úgy tűnik, mégis szükségét érezte megnyugtani „barátjukat”: „A Nagy Szovjetunió mindig hűséges barátjára lel bennünk és soha semmilyen erő nem lesz képes eltántorítani minket nagy testvérünkötől, a Szovjetunió népétől.” Dokumenti o spoljnoi politici SFRJ 1947. II. 370-371.

a fokozódó nemzetközi helyzetben számos veszélyt rejtett magában a Szovjetunió számára. Ilyen körülmények között nem meglepő, ha Sztálin azonnal magához kérte a jugoszláv és a bolgár vezetőket, s alapos fejmosásban részesítette Dimitrovot és a Tito helyett Moszkvába utazó Kardelj-t.

Januári kifakadása után nem sokkal, Sztálin már más húrokat pengetett a Balkán föderációba rendezéséről. 1948 februárjában úgy vélekedett, hogy elsősorban a jugoszláv-bolgár egyesülést kell megvalósítani, amihez később csatlakozhatna Albánia is, így Albánia védelme a jugoszláv-albán politikai egyesülést követően szinte biztosítva lenne. Ezt az egyesülést azonban parlamenteken keresztül a népakarat elvén állva és lassan, fokozatosan kell megvalósítani, nem úgy, ahogy a jugoszlávok csinálták: gyorsan és erőszakosan.⁸⁴

Sztálinnak ez a gyors fordulata a balkáni együttműködés kérdésében azonban óvatosságra intette a jugoszláv vezetőséget. Tito a JKP Központi Bizottság 1948. február 19-i ülésén, miközben hangsúlyozta, hogy külpolitikai törekvéseiben nem állt be változás, a bolgárokkal kötendő föderáció ellen nyilatkozott. Gyökeresen ellent mondvá 1947 novemberében hangoztatott véleményének, úgy látta, a dolog még nem érett meg sem a bolgár vezetésénél sem a jugoszláv nép körében. Szerinte Jugoszláviának gazdasági helyzete csak romlott volna az egyesüléssel.⁸⁵ A március 1-jei KB ülésen pedig már ideológiai eltéréseket is felfedezett a két kommunista párt között. A bolgárokat a trójai falóhoz hasonlította, akik felbomlasztanák a JKP-t, amelynek ereje éppen egységében rejlik. Mindent mérlegelve, a jugoszláv állam első számú vezetője arra a véleményre jutott, hogy mindaddig, amíg nem látszik, hogyan kristályosodik ki a helyzet, nincs lehetőség a föderáció megvalósítására.⁸⁶

A helyzet nagyon hamar kikristályosodott ugyan, de ez a világos helyzet nem a két balkáni szláv nemzet közötti egységesülés évszázados múltira visszatekintő igényének megvalósulását vetítette előre, hanem a két állam évtizedekre történő elzárkózását egymástól.

⁸⁴ Balkanska federacija. 200.

⁸⁵ *Politbiro Centralnog komiteta KPJ 1945-1948*. Priredio: Branko Petranović. Beograd, 1995. 234.

⁸⁶ Uo. 242.